

UNELE EFECTE ALE CRIZEI FINANCIARE ȘI ECONOMICE ASUPRA ECONOMIEI REALE

dr .Emil DINGA*

Rezumat

Studiul se dorește a fi o incursiune succintă în problematica unor efecte pe care actuala criză financiară și economică internațională le exercită asupra principalelor variabile macroeconomice specifice economiei reale. În acest scop, sunt evaluate influențele directe și indirecte, pe termen scurt și pe termen mediu ale crizei asupra investițiilor directe (interne, respectiv externe), asupra ocupării, asupra creditului bancar neguvernamental. De asemenea, studiul evaluează condițiile constitutive ale capacității de reziliență ale economiei românești, capacitate care se reflectă în potențialul economiei naționale de a depăși constrângerile impuse de criză și de a reîncepe, în cel mai scurt timp, creșterea economică.

Abstract

The study aspires to accomplish a succinct incursion into the sphere of the effects that the current international financial and economic crisis is exerting on the main macroeconomic variables which are specific of the real economy. For this purpose, are valued the direct and indirect influences, on short and medium-term, of the crisis on direct investment (internal as well as external), on employment, on the non-governmental credit are valued. Also, the paper assesses the constitutive factors of the resilience capacity of the Romanian economy, that is translated into its potential to get out of the constraints impose by the crisis and, consequently, to takes-off, as soon as possible, the economic growing.

* Prof. univ. dr., director general adjunct al Institutului Bancar Român, cercetător științific gradul I la Centrul de Cercetări Financiare și Monetare – „Victor Slăvescu”, ACADEMIA ROMÂNĂ.

Cuvinte-cheie: criză financiară, ocupare, reziliență, investiții directe,

Cod JEL: E22, E24

Pentru a studia impactul crizei asupra economiei reale, ne vom concentra pe patru variabile macroeconomice ale acestui sector al activității economice: a) investiții directe; b) ocupare; c) creștere economică; d) deficite economice.

În materialul de față vom aborda doar primele două variabile.

1. Impactul asupra investițiilor directe

Dinamica investițiilor directe în economia națională depinde de dinamica rezultantă a următorilor factori:

1. dinamica creditului bancar neguvernamental către clienții nebancari;
2. ponderea creditului bancar neguvernamental către clienții nebancari destinat investițiilor interne directe în totalul creditelor bancare neguvernamentale către clienții nebancari;
3. dinamica investițiilor străine directe.

1. Dinamica creditului bancar neguvernamental către clienții nebancari

Fenomenologia creditului bancar neguvernamental către clienții nebancari ar putea fi descrisă în felul următor:

a. există o curbă în „V” a volumului nominal al acestei categorii de credit, generată de următorii factori:

- blocarea sau reducerea puternică a alimentării cu lichidități (finanțări) a sucursalelor interne ale băncilor străine, ca urmare a șocului pe lichiditate suferit de acestea din urmă, șoc favorizat de existența în portofoliul băncilor în cauză a „activelor toxice” care au stat la originea declanșării actualei crize financiare și economice;

- excesul de prudențialitate al sistemului bancar¹ în acordarea de credite neguvernamentale, în încercarea de a proteja lichiditatea existentă prin eliminarea riscului de credit²;

- așteptările (anticipațiile) negative cu privire la restabilirea lichidității în sistemul bancar, ceea ce creează o penurie artificială de lichidități, prin preluarea acestor anticipații în modelele decizionale ale sistemului bancar comercial;

b. la momentul realizării analizei (mai-iunie 2009) apreciem că dinamica acestui fenomen se află în apropierea punctului de întoarcere al curbei în „V” menționată anterior, cu perspective certe de a apropiere rapidă de aripa ascendentă a acestei curbe, ca urmare a următoarelor considerente:

- evaluările organizațiilor financiare internaționale cu privire la dinamica economiei naționale în 2010;

- evaluările diferitelor instituții și organizații internaționale sau regionale³ cu privire la capacitatea economiei mondiale de a resorbi efectele crizei financiare și de a bloca sau diminua drastic transferarea acesteia în criză a economiei reale (adică într-o criză persistentă, auto-întreținută), la orizontul anului 2010;

- specificul structurii activelor bancare din sistemul bancar din România (portofoliul de active bancare nu conține derivative financiare⁴ iar securitizarea creditelor ipotecare îndoielnice nu a fost de natură să creeze riscuri)⁵;

¹ După cum se știe, sistemul bancar cuprinde băncile comerciale și sucursalele rezidente ale băncilor străine.

² Desigur, excesul de prudențialitate generează selecția adversă a clienților nebancari care, la rândul său, conservă excesul de prudențialitate (avem, aici, din nou, un exemplu de cerc vicios – sau de feed-back pozitiv).

³ Vezi, de exemplu, aprecierile șefului Băncii Centrale Europene în acest sens, precum și declarațiile unor oficiali ai guvernului american.

⁴ Existența derivatelor financiare în portofoliul de active al sistemului bancar ar fi generat „geodezice” sui-generis de transfer al crizei financiare internaționale în criză financiară internă (este vorba despre imposibilitatea unui transfer direct, deoarece un transfer indirect – de exemplu, prin mijlocirea lichidității, cum s-a evocat anterior, s-a produs, desigur).

⁵ Cu toate că securitizarea creditelor ipotecare (care a „împachetat” și credite ipotecare neperformante) a fost una dintre cauzele declanșării crizei financiare în august 2007 în Statele Unite, tot securitizarea creditelor ipotecare (dar, de data

- securitizarea creditelor ipotecare performante existente la nivelul sistemului bancar este, încă, insuficient dezvoltată, ceea ce creează premise pentru identificarea, prin intermediul acestui „produs”, a unor căi rapide de refacere și chiar de creștere a lichidității în sistemul bancar și, desigur, pe piața interbancară⁶.

c. în intervalul octombrie 2009 – aprilie 2010, apreciem că se va produce depășirea punctului de întoarcere al curbei în „V”, în așa fel încât să se reia creditarea bancară neguvernamentală a economiei reale (a clienților nebancari), pe baza următoarelor considerente:

- sistemul bancar este simbiotic integrat în procesele economiei reale, el nu poate rămâne autonom nici prea mult timp, nici într-un grad prea mare în raport cu necesarul de creditare a economiei reale; această apreciere a relației dintre economia nominală (reprezentată, aici, prin sistemul bancar) și economia reală este una structural-funcțională, deci ea nu poate fi eludată decât cu prețul condamnării economiei nominale înseși⁷; sursa profitului sistemului bancar se află, în mod preponderent în economia reală, adică în creditul bancar neguvernamental⁸;

- valoarea activelor bancare depinde, în mod esențial, de valoarea activelor-suport reale (de exemplu, în cazul derivatelor financiare), prin urmare sistemul bancar este extrem de interesat ca economia reală să-și reia traiectoria de croazieră care să „garanteze” prosperitatea sistemului bancar însuși;

aceasta, a celor clar performante) poate deveni o cale de a asigura una dintre căile de creștere a lichidității sistemului bancar, necesară resorbției treptate dar rapide a crizei financiare.

⁶ Este nevoie, desigur, de creșterea apetenței fondurilor de investiții de a cumpăra asemenea pachete de credite ipotecare (de exemplu, fondurile de pensii pe pilonii 2 și 3).

⁷ Într-adevăr, în fond, între economia reală și cea nominală este o permanentă tatonare reciprocă, încercându-se, de către fiecare „parte” să reducă din incertitudinea informațională cu privire la cealaltă parte (cam în maniera în care se produce tatonarea reciprocă între vânzător și cumpărător într-o tranzacție economică obișnuită).

⁸ Desigur, creditul bancar neguvernamental cuprinde și creditul interbancar dar și acesta, în ultimă instanță, este o refinanțare care vizează tot creditarea clienților neguvernamentali nebancari.

- deși rata dobânzii bancare pasive nu este o funcție suficient de directă de rata dobânzii de politică monetară⁹, apreciem că, într-un interval de circa 6-8 luni, banca centrală va „dobândi” caracteristici permanente și evidente de creditor net în raport cu sistemul bancar, ceea ce va genera formarea unei funcții de răspuns clare a ratei dobânzii bancare pasive și (prin intermediul marjei de rată a dobânzii) a ratei dobânzii bancare active.

2. Ponderea creditului bancar destinat investițiilor interne directe

În opinia noastră, în perioada următoare, nu vom asista la o creștere spectaculoasă a ponderii¹⁰ creditului bancar neguvernamental destinat investițiilor interne directe în total credit bancar neguvernamental acordat clienților nebankari, din următoarele considerente:

a. consumul va continua să susțină, în mod decisiv, cererea internă, mai ales că el are impact indirect chiar asupra cererii de investiții (mai exact, asupra cererii de credite bancare pentru investiții);

b. băncile nu au criterii de raționalitate economică prea puternice pentru a prefera acordarea de credite neguvernamentale pentru investiții în defavoarea celor pentru consum¹¹; ca urmare, ele nu au o responsabilitate expresă pentru structura creditării bancare neguvernamentale; în plus, miopia recunoscută a raționalității

⁹ Caracterul de creditor net al băncii centrale în raport cu sistemul bancar este, încă, oscilant (de exemplu, banca centrală continuă să sterilizeze masa monetară existentă în economie), ceea ce împiedică o funcționare coerentă a canalului de transmitere a impulsului monetar prin intermediul variației ratei dobânzii de politică monetară.

¹⁰ Aceasta înseamnă că „efortul” de reluare a creșterii economice va fi suportat tot de volumul creditului bancar neguvernamental sau, cu alte cuvinte, nu vom asista la o restructurare (cel puțin în perspectiva a 1-2 ani) a creditului bancar neguvernamental.

¹¹ Observația care s-ar putea face aici și anume aceea că, în principiu, garanțiile asociate cererii de credite pentru investiții sunt mai sigure decât cele asociate cererii de credite pentru consum nu are o semnificație prea mare, întrucât analiza de risc al creditului nu ponderează diferit (sau nu ar trebui să pondereze diferit) certitudinea garanțiilor în funcție de destinația creditului, fiind o analiză de risc, pentru a spune astfel, impersonală.

economice a sistemului bancar va continua să asigure o preferință ridicată pentru creditele pe termen scurt acordate în scop de consum;

c. cererea de investiții va prezenta o inerție superioară cererii de credite bancare neguvernamentale, fie ca urmare a întârzierii reluării producției pentru export (ca rezultat al menținerii creșterii negative în zona euro sau ca rezultat al reluării dificile a creșterii economice în UE), fie ca urmare a „zonei moarte”¹² care se va crea între reluarea cererii de consum și reacția ofertei interne;

d. în legătură cu creditul bancar ipotecar, considerăm că o anumită remanență a naturii actualei crize financiare și economice va putea conduce la o menținere a reticenței sistemului bancar față de ideea reluării sau creșterii importanței acestei categorii de credit; așa cum s-a precizat anterior, securitizarea creditului bancar ipotecar ar putea, însă, redeveni o sursă importantă și actuală de refinanțare a sistemului bancar, cu condiția eliminării posibilității de a împacheta în același produs credite ipotecare performante alături de credite bancare neperformante.

3. Dinamica investițiilor străine directe

Decizia investitorilor străini de a transfera capital în investiții directe în România depinde de o serie de factori: a) încrederea în capacitatea de reziliență a economiei românești față de pătrunderea structurală a efectelor crizei financiare și economice internaționale; b) analiza costului de oportunitate al deciziei de a investi în economia românească, în noile condiții financiare și economice din statele afectate de criza financiară și economică internațională (mai ales în cazul statelor membre ale UE și, în special, în cazul statelor membre ale Uniunii Economice și Monetare); c) perspectivele economice din statele de rezidență a investitorilor străini potențiali. O evaluare succintă a impactului acestor factori este realizată în cele ce urmează:

¹² Prin „zonă moartă” se înțelege intervalul temporar în care variația unei variabile-cauză nu produce efect asupra variației variabilei-efect. Este un caz clasic al necesității atingerii unui prag sau al unei mase critice a variației cauzei pentru a ca efectul să se producă. Să observăm, printre altele, că această defazare a inerțiilor asociate cauzei, respectiv efectului, poate constitui o frumoasă explicație a unor caracteristici de ciclicitate economică.

a. Capacitatea de reziliență a economiei românești. Câteva condiții specifice economiei românești ar putea să contribuie la formarea încrederii investitorilor străini potențiali în capacitatea economiei românești de a face față efectelor (reale sau induse de anticipații, ale) actualei crize financiare și economice internaționale. Aceste condiții sunt următoarele:

- creditul extern primit recent de România de la FMI (circa 13 mld euro), de la Uniunea Europeană și de la Banca Mondială (circa 7 mld euro) este de natură să dea garanții asupra neescaladării deficitului bugetului public, pe de o parte și asupra neescaladării deprecierei monedei naționale, pe de altă parte;

- inexistența activelor toxice în portofoliul de active al sistemului bancar din România este de natură să dea garanții asupra neescaladării deficitului de lichiditate din sistemul bancar din România, deci, implicit, din economia românească reală;

- „temperatura” relativ ridicată a economiei românești (ca urmare a circa 10 de ani de creștere economică ridicată și continuă) este de natură să dea garanții asupra neescaladării riscului deflației, ceea ce poate crea asigurări cu privire la menținerea condițiilor pentru o marjă de profit acceptabilă în afaceri¹³;

- determinarea României de a respecta calendarul de aderare la zona euro (la 01.01.2014) este de natură să dea garanții cu privire la menținerea dinamicelor economice sub controlul politicilor publice de ajustare macroeconomică, ceea ce poate crea asigurări asupra neescaladării variabilelor nominale și reale peste valorile impuse de acest calendar sau peste valorile acceptate ca gestionabile de teoria și practica economică.

b. Costul de oportunitate al investiției în economia românească. Economia românească are câteva atu-uri care fac ca nivelul costului

¹³ Aici rezidă, de altfel, unul dintre motivele pentru care politica monetară a Băncii Naționale a României a părut oarecum... „defazată” în raport cu politica monetară a Băncii Centrale Europene. Încercarea statelor europene din zona euro de a relansa economia prin creșterea masei monetare din economie este la fel de justificată ca și prudența Băncii Naționale a României în pilotarea masei monetare (aici avem un exemplu de posibil efect advers al politicii monetare comune, în condițiile diferențelor de structură financiară sau de loc ocupat pe „scara” dinamicii economice).

de oportunitate al investiției străine directe să fie relativ scăzut, ceea ce ar putea constitui un atractor sui-generis pentru această categorie de investiții în perioada 2009-2012. Enumerăm, succint, câteva dintre aceste atu-uri:

- costul relativ scăzut al forței de muncă¹⁴, ceea ce conduce la o marjă a profitului relativ atractivă pentru investitorii direcți străini, comparativ cu marja obținabilă în țările de origine;
- o anumită rigiditate a ofertei interne, ceea ce conduce la crearea imediată de piață (de cerere) pentru noile investiții străine directe, de natură să reducă considerabil timpul și costul intrării pe piață pentru această categorie de investiții;
- inexistența, cel puțin pe termen mediu, a riscului deflaționist, ceea ce asigură o remunerare adecvată și sigură a investiției străine directe;
- existența unei anumite presiuni pe soldul contului extern, ceea ce asigură premise bune, pe termen mediu, pentru orientarea rezultatelor investiției străine directe spre export, în scopul compensării eventualei insuficiențe, pe termen scurt, a cererii interne;
- o rată foarte mică, comparativ cu alte state membre ale UE, a impozitării profiturilor, ceea ce asigură investițiilor străine directe un profit net comparativ mai mare decât în alte locații;
- diminuarea considerabilă, în ultimii ani, a birocrăției aferente înregistrării de noi afaceri economice (mai general, a birocrăției aferente intrării/ieșirii pe/de pe piață);
- presiunea instituțională permanentă în direcția evitării, limitării și combaterii corupției în domeniul afacerilor economice;

¹⁴ Costul relativ scăzut al forței de muncă nu este determinat, în mod decisiv, de o rată ridicată a șomajului, ci este și rezultatul nivelului costului vieții (acoperit, parțial, de activități informale non-criminale), pe de o parte, precum și al culturii sindicale generale, concentrate pe asigurarea securității locului de muncă, pe de altă parte. Această strategie a sindicatelor salariaților din România (de a nu se concentra pe gestionarea ofertei de muncă) are o serie de consecințe negative, atât asupra nivelului salariului mediu cât și asupra procesului de reformă economică, în genere.

- economia românească este o economie emergentă, ceea ce înseamnă existența unor rezerve importante de dezvoltare și creștere, cel puțin din următoarele rațiuni:

- a. grad de *intermediere financiară* – relativ scăzut;
- b. grad de *bancarizare* – relativ scăzut;
- c. nivelul dotării *cu infrastructură fizică* – foarte scăzut;
- d. nivelul *protecției mediului* – relativ scăzut;
- e. nivelul *înzestrării tehnologice* – foarte scăzut;
- f. gradul de *exploatare turistică* – foarte scăzut;
- g. gradul de *modernizare a agriculturii* – foarte scăzut, etc.

c. Perspectivile economice din statele de rezidență. După cum se știe, riscurile de stagnare sau de recesiune economică sunt considerabil mai mari în zona euro, precum și în multe state membre ale UE care nu sunt în zona euro, comparativ cu România. Această concluzie rezultă, în primul rând, din cele două argumente prezentate anterior și, în al doilea rând, din faptul că „prognozele” oferite de Fondul Monetar Internațional (în marja încheierii acordului de împrumut cu Guvernul României) sunt, în mod evident, excesiv de prudentiale¹⁵. Mulți analiști independenți (dar și guvernatorul Băncii Naționale a României) se îndoiesc că România va înregistra o scădere a PIB în anul 2009 de circa 4,1%, așa cum s-a acceptat în recenta rectificare bugetară, sub influența negocierilor cu Fondul¹⁶

¹⁵ *Actualele dezbateri privind reconfigurarea rolului, funcțiilor și metodologiei Fondului Monetar Internațional (ca și al altor organizații și instituții financiare internaționale) sub impactul crizei financiare și economice declanșate în august 2007, trebuie să genereze, desigur, schimbări radicale în filosofia economică a Fondului, inclusiv renunțarea la perspectiva statică, de tipul programării financiare, care antrenează acest exces de prudențialitate care, se pare, nu a dat întotdeauna cele mai bune rezultate pentru țările care au fost incluse în acest gen de asistență internațională.*

¹⁶ *S-ar putea pune întrebarea de ce este așa de rău să fii prudent în estimările macroeconomice, mai ales că înșelarea acestei prudențe poate oferi o surpriză...plăcută tuturor?. Problema este că estimările nejustificate de prudente creează anticipații pesimiste, care pot bloca resurse, inițiative și comportamente de antrenare la nivel macroeconomic. Cum s-a spus de multe ori, în modelul de raționalitate economică individuală anticipația (așteptarea) reprezintă una dintre cele mai puternice variabile constitutive ale deciziei și comportamentului economic.*

(iar Fondul însuși estimează că, la nivelul anului 2009, România va înregistra o creștere economică zero; această oscilație largă a ratei reale a PIB, pe parcursul a numai 3 ani – de la circa 8% în anul 2008, la circa -4% în anul 2009 și apoi la 0% în 2010) este, oarecum, neverosimilă. Prin urmare, și acest factor poate reprezenta un atractor important pentru investițiile străine directe în următoarea perioadă.

II. Impactul asupra ocupării

În perioada 2009-2014, ocuparea va reprezenta unul dintre factorii-cheie ai ieșirii din criza financiară și economică. Dinamica ocupării ar putea avea următoarele caracteristici:

a. tendința firmelor non-financiare de a-și reduce (sau optimiza) costurile variabile, îndeosebi costurile de natură salarială, ca urmare a reducerii cererii interne și externe pentru producția internă, prin intermediul reducerii numărului de angajați. Există mai multe modalități prin care s-ar putea operaționaliza această tendință:

- *concedieri definitive* (inclusiv de personal calificat), adică pierderea locului de muncă deținut în firmă

- impact negativ:

o la nivelul firmei non-financiare: se pot crea costuri viitoare, pentru recuperarea acestei categorii de personal la momentul reluării cererii pentru producția internă;

o la nivelul societății românești: personalul concediat care nu reușește, pe termen scurt, să se recalifice sau să se angajeze în aceeași profesie, poate suferi pierderi considerabile, posibil ireversibile, la nivelul competenței (cunoștințe, aptitudini, atitudini);

- impact pozitiv:

o la nivelul firmei non-financiare: creșterea competitivității prin preț (cu condiția ca aceste concedieri definitive să nu se facă în compartimentele esențiale ale activității firmei);

o la nivelul societății românești: creșterea flexibilității pieței muncii, prin mobilitatea inter-profesională și, posibil, inter-regională a forței de muncă.

- *concedieri temporare*, adică utilizarea parțială a personalului (prin „rotirea” acestuia în activitate, restul personalului fiind considerat în șomaj tehnic)

- impact negativ:

o la nivelul firmei non-financiare: se reduce cifra de afaceri și se induce o stare de stres personalului angajat, cu impact negativ asupra productivității muncii și a calității output-ului;

o la nivelul societății românești: se generează o stare de anticipație pesimistă cu privire la securitatea locului de muncă și a venitului din muncă, stare cu efect destimulativ; în plus, nu se declanșează, încă, procesul de căutare a unui nou loc de muncă, ceea ce mărește, într-o oarecare măsură, rigiditatea pieței muncii.

- impact pozitiv:

o la nivelul firmei non-financiare: se evită pierderea definitivă a angajaților, evitându-se, prin aceasta costurile de recuperare a lor, în momentul în care activitatea economică se va relua la parametri inițiali sau la parametri îmbunătățiți față de situația curentă;

o la nivelul societății românești: se evită creșterea șomajului propriu-zis (evitându-se și creșterea cheltuielilor sociale de administrare a șomajului, ceea ce generează un impact pozitiv asupra deficitului public consolidat).

- *extinderea angajării part-time*, adică acceptarea, din partea salariaților, a unei scăderi concomitente (de regulă, proporționale) a duratei muncii și a nivelului salarizării¹⁷

- impact negativ:

o la nivelul firmei non-financiare: în principiu, nu există impact negativ la nivelul firmei non-financiare, mai ales că măsura este proporțională cu scăderea cifrei de afaceri cauzată de scăderea cererii sau de creșterea arieratelor comerciale inter-firme;

o la nivelul societății românești: scăderea cantității de muncă prestată, cu impact direct asupra scăderii PIB, respectiv asupra

¹⁷ Deși efectul acestei măsuri asupra veniturilor salariaților este similar cu cel al măsurii de concediere temporară, natura măsurii nu este similară.

scăderii bazei de impozitare, deci a creșterii soldului negativ al bugetului public consolidat;

- impact pozitiv:

o la nivelul firmei non-financiare: se evită pierderea definitivă a angajaților, evitându-se, prin aceasta costurile de recuperare a lor, în momentul în care activitatea economică se va relua la parametri inițiali sau la parametri îmbunătățiți față de situația curentă;

o la nivelul societății românești: se menține o rată scăzută a șomajului, prin faptul că, pentru 8 ore de activitate sunt angajați mai mult decât o persoană; în plus, fenomenul este benefic pentru piața muncii, deoarece încurajează competiția în ocuparea unui loc de muncă.

- *acceptarea „curbelor de sacrificiu”* de către personalul angajat, adică acceptarea scăderii salariilor fără afectarea numărului de angajați sau al duratei muncii¹⁸

- impact negativ:

o la nivelul firmei non-financiare: posibilă destimulare în privința calității muncii și a productivității muncii

o la nivelul societății românești: scăderea veniturilor (cu impact asupra scăderii PIB și a cererii interne – în conformitate cu media înclinației marginale spre consum –, precum și asupra scăderii corespunzătoare a veniturilor fiscale indirecte) și, concomitent, scăderea veniturilor fiscale directe, ca urmare a scăderii bazei de impozitare directă.

- impact pozitiv:

o la nivelul firmei non-financiare: se evită pierderea definitivă a angajaților, evitându-se, prin aceasta costurile de recuperare a lor, în momentul în care activitatea economică se va relua la parametri inițiali sau la parametri îmbunătățiți față de situația curentă;

o la nivelul societății românești: se menține nivelul de ocupare, degrevându-se bugetul public consolidat de o serie de cheltuieli cu

¹⁸ *Curbele de sacrificiu sunt acceptate, ca regulă, la nivel colectiv, prin acorduri între sindicatele salariaților și sindicatele patronale.*

indemnizațiile de șomaj, cu recalificarea și cu reinsertia profesională pe pizza muncii.

- *restructurări ale ocupării*: se referă la recalificări, reînsărcinări sau redistribuiri ale personalului angajat la nivelul firmei non-financiare, fără a se produce o reducere a volumul de muncă în „funcția de producție” a firmei

- impact negativ:

o la nivelul firmei non-financiare: bulversări ale activității, cu posibilă curbă în „U”, pe termen scurt, a nivelului, calității și productivității activității;

o la nivelul societății românești: nu pare a se produce efecte negative ale acestui fenomen.

- impact pozitiv:

o la nivelul firmei non-financiare: menținerea forței de muncă angajate, cu „ventilarea” profesională a acesteia, în scopul creșterii output-ului funcției de producție microeconomice;

o la nivelul societății românești: conservarea sau chiar optimizarea, din punct de vedere microeconomic, a structurii profesionale a forței de muncă.

• *restructurări ale mediului de afaceri*: se referă atât la procesul de apariție/dispariție a unor firme non-financiare, cât și la reorientarea firmelor existente spre noi produse sau servicii¹⁹, fie răspunzând modificării structurii și intensității cererii (interne și externe) pentru producția internă, fie anticipând sau chiar creând, în mod deliberat (prin mecanismele marketing-ului) aceste modificări de structură și intensitate ale cererii²⁰. Aceste restructurări ale mediului de afaceri pot avea un impact important, atât la nivel cantitativ cât și, mai ales, la nivel calitativ (al structurii) asupra ocupării.

¹⁹ *Vezi, în continuare, recomandarea de orientare a activității firmelor non-financiare (recomandare valabilă, de altfel, și pentru firmele financiare) spre produse, servicii și piețe « de criză ».*

²⁰ *Un impact crucial, de natură cauzală, asupra acestui fenomen îl poate avea politica fiscal-bugetară (de exemplu, actuala măsură de introducere a impozitului forțat sau eventuala revenire la impozitarea progresivă a venitului personal sau/și a profitului corporativ).*

b. fenomenul de remigrare a forței de muncă autohtone, care actualmente lucrează în străinătate (îndeosebi în statele membre ale UE). Acest fenomen este unul contradictoriu, relevanța lui economică și socială depinzând de rezultanta comparației între viteza și amplitudinea cu care se reia creșterea economică în statele de destinație a acestei forțe de muncă și viteza și amplitudinea cu care se reia creșterea economică în România. De asemenea, fenomenul remigrării mai depinde și de conservarea sau nu a avantajului comparativ care a generat decizia de emigrare: acest avantaj comparativ a fost, în cele mai multe cazuri, diferențialul de salariu. Acest diferențial poate suferi modificări importante, în funcție de amploarea pe care o au efectele crizei asupra țărilor de destinație, comparativ cu cele asupra țării de origine. În plus, o dată cu declanșarea crizei financiare și economice a mai apărut o variabilă în „ecuația” de decizie – probabilitatea găsirii și a securizării locului de muncă. Cei doi factori au, desigur, ponderi diferite în modelul de raționalitate economică al fiecărui individ, ceea ce face extrem de dificilă orice predicție în materie. În opinia noastră, în perioada imediat următoare se pot produce următoarele fenomene în domeniul remigrării forței de muncă emigrate:

- o intrare netă de forță de muncă emigrată (îndeosebi din statele membre ale UE cu o mare densitate de emigranți români – Italia, Spania), de o calitate crescută în raport cu situația inițială (la momentul emigrării) cu privire la: a) nivelul de calificare profesională; b) cultura muncii; c) cultura organizațională;
- remigrarea netă a forței de muncă autohtone poate crea o presiune suplimentară pe piața muncii, putând, în cea mai mare parte a cazurilor, să elimine din pozițiile ocupate angajați stabili. Angajatorii ar putea aprecia că potențialii lucrători remigrați dețin competențe superioare și pot aduce o valoare adăugată economică mai mare decât angajații curenți și, ca urmare, ar putea să-i prefere;
- existența, în context, a posibilității apariției unui conflict latent între angajații (și chiar șomerii) care nu au emigrat și cei care remigrează.